

HALINA KARASŃ
Uniwersytet Warszawski
ORCID: 0000-0003-4383-9626
h.a.karas@uw.edu.pl

O GWAROWYM WYRAZIE *KALAFa* ‘RZADKIE BŁOTO, MAŻ’ I JEGO WARIANTACH

About the dialectal word *kalafa* meaning ‘running mud, goo’
and its variants

Abstract: The article discusses the dialect word *kalafa* meaning ‘running mud, goo’ and its variants *kalawa*, *kolawa*, *kalowa*, *chalawa*, *galafa*, also explaining the reasons for the variants. The basic variant has been established and its origin determined. Other meanings of the above dialectal words are also presented, including ‘a puddle after rain’, ‘a pond (usually shallow and muddy)’, ‘liquid manure’. Based on the lexicographical and atlas attestations, their territorial ranges have been determined. *Kalafa* is a homonymic word, so data on the homonym *kalafa* ‘muzzle, gob’, pejorative of ‘face’, also ‘nose’, ‘mouth’ are also presented. Reference has been also made to onomastic data, i.e. local names: *Kolawa*, *Kolawy*, *Kalawa* as well as surnames: *Kalafa*, *Kalawa*, *Kolawa*, and surname forms derived from them (e.g. *Kalawski*, *Kolawski*, *Kalawinski*, *Kolawczyk*). The analysis of dialectal data has also made it possible to put forward a new etymological hypothesis as to the *kolawa* || *kalawa* appellative, the *Kolawa* || *Kalawa* anthroponym, and the co-native names.

Keywords: Polish dialect lexis, variants, etymology, toponyms, anthroponyms.

Opracowując słownik rodzinnej wsi Bugaj na Pogórze położonej w okolicach Biecza i Gorlic, sprawdzając leksykę w słownikach i literaturze przedmiotu, odkryłam wiele ciekawych wyrazów, których „oryginalności” wcześniej sobie nie uświadamiałam. Wśród nich był dobrze mi znany i używany do dziś w rodzinie wyraz *kalafa* ‘rzadkie błoto, maż’ (Karas 2020: 196), jego wariant fonetyczny *galafa* i odnotowany jednokrotnie czasownik pochodny *kalafować* ‘robić błoto, deptając nogami rozmiękkłą ziemię’.

1. *Kalafa* w gwarach, w polszczyźnie regionalnej i potocznej

Kwerenda słownikowa¹ pokazała, że wyraz *kalafa* jest dobrze znany w gwarach polskich, ale głównie w innym znaczeniu, natomiast w powyższym ‘rzadkie błoto, maź’ został udokumentowany słabo. Dwa najstarsze poświadczenia pochodzą z publikacji z przełomu XIX i XX wieku, tj. z gwary wsi Krzęcin w Krakowskiem z 1898 r., por. *kalafa* – błoto, kałuża (Dobrzycki 48) i z gwar okolic Ropczyc z 1901 r. (SGPKarł II 291). Materiału z Krzęcina nie uwzględnił Jan Karłowicz w *Słowniku gwar polskich*, zakończył bowiem ekscerpcję na r. 1896. Przytoczył w nim jedynie rzeczownik *kalafa* ‘rzadkie błoto na gościńcu’ bez cytatu z dawnego rękopiśmiennego *Słownicza gwary od Ropczyc* Seweryna Udzieli (1857-1937), etnografa, znanego z badań folkloru i kultury ludowej Małopolski. S. Udziela badał m.in. okolic Ropczyc, gdzie pracował jako nauczyciel (por. jego książkę *Materyjały etnograficzne z miasta Ropczyc i okolicy* z 1886 r. i wcześniejszą pracę *Lud polski w powiecie ropczyckim w Galicji*, na której podstawie w 1890 został przyjęty na członka Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności). Wspomniany rękopis słownika gwary okolic Ropczyc się nie zachował, znany jest obecnie tylko jako źródło do *Słownika gwar polskich* J. Karłowicza (Karaś 2011: 93)². Jego prace do dziś stanowią cenne źródło informacji nie tylko etnograficznych, folklorystycznych, lecz również dialektologicznych z uwagi na doskonałą znajomość gwary ludu, który badał.

W Kartotece *Słownika gwar polskich* wyraz *kalafa* w omawianym znaczeniu został przywołany też jedynie za słownikiem Karłowicza, a więc jego źródłem jest ten sam słowniczek gwary od Ropczyc S. Udzieli.

W roku 2020 po ponad stu latach wyraz zyskał dwa nowe poświadczenia z gwary Bugaja koło Bieczka (por. wyżej) i z okolic Tarnowa w *Słowniku gwary Szynwałdu* autorstwa Piotra Zięby, Stanisława Podrazy, Anny Mądel i Magdaleny Dudy, por. **kalafa** – bardzo rzadkie błoto (SGSz 24).

Kartoteka SGP zawiera ponadto dziewięć kart z poświadczeniami wyrazu *kalafa* w zupełnie innym znaczeniu, por. **kalafa** ‘pysk, morda; pogard. twarz, gęba’. Osiem poświadczeń pochodzi z różnych stron Wielkopolski, por. *kalafa* ‘pysk’: *Chcesz w kalafe?* Czerlejno śr.-wp³ (pow. Środa Wielkopolska), *kalafa* ‘pogardliwie gęba’: *Jak cie trzasne w kalafe* Złotniki kal (pow. Kalisz); *kalafa* bez znaczenia i cytatu Odolanów os-wp (pow. Ostrów Wielkopolski); *kalafa* ‘pysk’: *rozdziywo kalafe, taki ma rozdziyw* Kórnik śrem (pow. Śrem); *kalafa* ‘gęba’ bez przykładu, Łopienno wąg (pow. Wągrowiec) za PKJ XVI 135; *kalafa* ‘pogardliwie twarz’: *żeby to na mnie trafiło, to bym mu doł w kalafe* Kramsk koniń (pow. Konin); *kalafa* ‘usta’: *Jak tom kalafe rozedrze* Lubocześnica szam (pow. Szamotuły). Ze Śląska w KartSGP znajduje się tylko jedno poświadczenie z gwar pogranicza śląsko-małopolskiego: *kalafa* ‘twarz (ujemne)’: *Jak cie rypna w ta kalafa, to gwiozdy obocys* Jędrysek lubl (pow. Lubliniec). SGŚWyd XIV 39 notuje wyłącznie *kalafę* obelż. ‘twarz’ za KartSGP z tym samym cytatem przytoczonym wyżej (Jędrysek lubl,

¹ Objęto nią około 100 słowników, przede wszystkim gwarowych.

² Wspominam o tym słowniku także w opracowaniu *Słowniki gwar dawnej ziemi bieckiej (Pogórze wschodniego)*, <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?11=opis-dialektow&12=dialekt-malopolski&13=ziemia-biecka&14=ziemia-biecka-slovníki>.

³ Obok skrótów nazw powiatów, które przytaczam za KartSGP, w nawiasie podaję ich rozwiązanie.

dziś Kalety tar, tj. pow. Tarnowskie Góry), innych poświadczeń ze Śląska brak. KartSGP, a za nią SGPPAN VIII 90 potwierdza też wariant *galafa* (z udźwięcznieniem *k > g*) w wyższym znaczeniu, por. pej. ‘twarz, gęba’ Kramsk koniń.

Jako typowy dialektyzm wielkopolski notuje *kalafę* MSGP 94 z materiałów KartSGP, por. **kalafa** pogard. ‘twarz’: *Jak cie trzasne w kalafe!* Złotniki kal (pow. Kalisz), Wp, nie wspominając o Śląsku.

Liczne poświadczenia pochodzą też ze *Słownika gwary miejskiej Poznania* pod red. Moniki Gruchmanowej i Bogdana Walczaka. Artykuł hasłowy **kalafa** *ekspr.* ‘twarz, gęba’ jest bardzo obszerny i zawiera szereg różnorodnych cytatów, także frazeologizmy, których elementem składowym jest rzeczownik *kalafa* (SGMP 237-238). Nie zawiera objaśnień etymologicznych.

Funkcjonowanie wyrazu *kalafa* obecnie w Wielkopolsce potwierdza również Narodowy Korpus Języka Polskiego. W NKJP *kalafa* *ekspr.* ‘gęba’ występuje 11 razy w prasie wielkopolskiej, przede wszystkim w „Gazecie Poznańskiej” i w „Polska. Głos Wielkopolski”, zwykle w artykułach poświęconych gwarze poznańskiej czy ogólnie gwarom Wielkopolski, gwarze uczniowskiej, w felietonach pisanych gwarą itp., a także na forach internetowych. Cytaty ilustrujące wyraz pochodzą z lat 2001-2008, por.:

Finałowa szóstka wylosowała pytania z sześciu zestawów. Uczniowie musieli wyjaśnić znaczenie słów „*kalafa*”, „*bana*”, „*nudle*”. Zawodnicy musieli też rozwiązać krzyżówkę gwarową. („Gazeta Poznańska” 12.12.2003, art. *Gwarowe godanie*)

Wielkopolanie wiedzą, co to jest kasta, *kalafa* czy fefry. („Gazeta Poznańska” 30.07.2003, art. *Lech w elicie*)

Rozumiem dobrze gwarę, ponieważ mieszkałam z dziadkiem, który urodził się w 1894 roku i używał gwary. Mówił do nas np. „Co wykrzywiasz tę *kalafę*?”. („Gazeta Poznańska” 25.04.2003, z Danutą Leśniewską rozmawiała Teresa Masłowska)

Zmiany znaczeń dotyczą też frazeologizmów: „mieć *kalafę* od ucha do ucha” to w języku uczniowskim „uśmiechać się” (obok tradycyjnego „być pyskatym”). („Polska. Głos Wielkopolski” 27.02.2004, art. *Z kejtrem u brachola*)

... życzyła wszystkim, by *kalafy* były uśmiechninte. („Gazeta Poznańska” 9.06.2003, art. *Panie darły pierze*)

Od czasu do czasu zza kurtyny pokazywali publiczności tablice z poleceniami: „Możecie się chichrać”, „Uskrómcie się”, „Trzymać *kalafy*”. („Gazeta Poznańska” 29.04.2002, art. *Blisko Poznania*)

Tak szpycowołam po wiarze, co bombali tyn kómpot jak złe, a czym wyncy łykali, to *kalafy* mieli barzy roześmiane. („Gazeta Poznańska” 17.05.2002)

A ta na mnie jak nie rozedrze *kalafy* na cołki głos, dzie bółyś łajdusie? („Gazeta Poznańska” 20.07.2001)

Ty się poddaj operacji plastycznej – najlepiej dokonaj przeszczepu całej *kalafy*. (Usenet 20.09.2007)

Niech on już lepiej nie otwiera tej *kalafy*... Nigdy niczego mądrego z jego ust nie usłyszałam, tylko przekleństwa, kalumnie i pieniactwo z niego wychodziło. (Usenet 5.09.2008)

„Jaras wprysł *kalafę* na dźwi i ukrychnął se kielocha”. („Gazeta Poznańska” 29.07.2005 (felietony).

Jeszcze w innym znaczeniu rzeczownik **kalafa** odnotował Władysław Niksa w gwarze kurpiowskiej ‘tępy, nieokrzesany, prymitywny człowiek’, stwierdzając, iż jest to zapożyczenie niemieckie i ustalając jego źródło: niem. *Kahlaffe* (SPK I 192).

Ze słowników historycznych polszczyzny notuje omawiany rzeczownik jako homonimiczny SW, uznając go za dialektyzm: 1. [kalafa] ‘pysk, morda’: *Jak ci dam w kalafę!* <?>; 2. [kalafa] ‘błoto, maź’ bez cytatu <?>, ze znakiem zapytania co do etymologii. Brak wyrazu w L, SWil, SJPD, USJP, WSJP. Niewątpliwie **kalafa** ‘pysk, morda; pogard. twarz, gęba’ to homonim wobec **kalafa** ‘rzadkie błoto, maź’.

Etymologią wyrazu wielkopolskiego zajął się ostatnio Adam Fałowski w *Słowniku etymologicznym polszczyzny potocznej*. Powołując się na publikacje leksykograficzne poświęcone różnym odmianom języka polskiego, stwierdził, iż *kalafa* to wyraz potoczny (notowany w SPP), dialektałny, żargonowy, regionalny poznański występujący w różnych, choć bliskich sobie znaczeniach: ‘głowa’, ‘pysk, morda’, ‘usta’, ‘twarz’, ‘nos’, który ma swoje źródło w języku niemieckim. Podstawą zapożyczenia jest niem. dial. *Kahlaffe* złożenie z *kahl* ‘łysy, goły, bez sierści’, *Affe* ‘małpa’ (por. SEPPFał 174). Fałowski nie wspominał o dialektyzmie kurpiowskim, wywodzącym się z tego samego źródła niemieckiego ani o gwarowym rzeczowniku homonimicznym południowomałopolskim *kalafa* ‘rzadkie błoto, maź’.

2. Kalawa w gwarach polskich

Pewnym tropem w poszukiwaniach genezy wyrazu *kalafa* ‘rzadkie błoto, maź’ była jego semantyka i podobieństwo formalne do innych wyrazów gwarowych. W tożsamym lub podobnym znaczeniu ‘rzadkie błoto, maź’ występuje bowiem w gwarach polskich *kalawa* i *kolawa*. Najczęściej udokumentowana leksykograficznie i w materiałach niepublikowanych jest postać **kalawa**. W *Słowniku gwar małopolskich* odnotowano *kalawa* ‘błoto, maź’ z cytatem ze Stróżnej gor (pow. Gorlice) i wskazaniem na zasięg jedynie południowomałopolski – Mp pd (por. SGM I 130), w *Małym słowniku gwar polskich* wyrazu brak. Kartoteka SGP zawiera pięć kart potwierdzających to znaczenie, w tym dwie fiszki z Żywiecczyny, ze Złatnej; jedną bez przykładu i drugą zilustrowaną cytatem, por. *kalawa* ‘maź, błoto’: *Nabroł do putnie jakisi kalawy⁴ i sel od gronia do gronia*. Złatna żyw; dwie fiszki z materiałem ze Stróżnej w powiecie gorlickim, por. *kalawa* ‘ziemia rozmokła na gliniastej drodze polnej w jesieni’, bez przykładu; *kalawa* ‘błoto na drodze, ścieżce, w ogrodzie powstałe wskutek częstego chodzenia po namokniętym gruncie’: *Jedno kalawa sie zrobiła na drodze do Stróżny, jak zacyli tam i nazod jeździć*. Stróżna gor; i jedną z Sądecczyny, por. *kalawa* ‘błoto’ Szczereż n-sąd⁵. Przykłady użycia pochodzą więc z gwar Żywiecczyny i pasa Pogórza (gwara Lachów sądeckich, tj. podegrodzka, gwary Pogórza wschodniego (okolice Gorlic)). Odnotowano też na obszarze Pogórza zachodniego w okolicach Limanowej derywat – augmentativum **kalawsko** ‘duże błoto’: *po tym dyscu rozmokło i zrobiło sie strasne kalawsko*. Kamienica lim za JP L 57.

⁴ Cytat jest w tym miejscu mało czytelny: kalawy? czy kolawy?

⁵ Wyraz hasłowy został zapisany w postaci *kalawa*, ale w cytacie pochodzącym z monografii Eugeniusza Pawłowskiego o gwarze podegrodzkiej (s. 201) jest *kolawa*, tak jak to jest w pracy wymienionego dialektologa.

KartSGP poświadcza też inne znaczenia rzeczownika *kalawa* powiązane z poprzednim, tj. ‘staw’, ‘kałuża’, ‘gnojówka’. Znaczenie ‘staw’ odnotowano z Kaszub za SychtaSł 122 i z Wielkopolski zachodniej: *kalawa* ‘staw we wsi’ obocznie z *kalisko* z miejscowości Wielkie Podmokle i Małe Podmokle sulech (Sulechowskie) za Moniką Gruchmanową (Gruch.Gw.Kr. 126) i za PF Pozn.XIV 82, por. cytaty z gwary obu wsi: *kaczki chodzum do kalawy...*, *kalawa to jes tyn staw, co we wsi mamy* Podmokle Wielkie sulech; *Wreście sie te simie [lniane] oczyści przez maszinum, a tą słomą zawozimy do kalawy... tam tam zamoczemy, moczy sie przez dwa tygodnie* Podmokle Wielkie.

Do tych samych materiałów odwołuje się *Atlas języka i kultury Wielkopolski*, tom IX Rybołówstwo, m. 760: Nazwy płytkiego i grząskiego stawu. Wśród nich (obok nazw współrzędnych typu *kał*, *kałek*, *kalisko*) wymienia także wyraz **kalawa** ‘staw (niezależnie od wielkości)’ z Podmokła Małego i Podmokła Wielkiego.

W *Słowniku gwar kaszubskich* ks. Bernarda Sychty, na który powołuje się KartSGP bez cytowania zawartych w nim danych, wyraz **kâlawa** ‘staw’ został zapisany z *â* pochylonym, zilustrowany cytatem: *Kaczki są na kâlawie* i opatrzone dokładną lokalizacją (SGK II 122). W wymienionym słowniku przytoczono także szereg wyrazów z tym samym rdzeniem *kal-*, por. *kalěšće* ‘błoto na drogach’, a w lmn. jako nazwa pól pod Gdynią lub błotnistej dzielnicy w miejscowości Strzebielino; *kalěsko* z południowych i środkowych Kaszub ‘ts.’, a w lmn. nazwa bagna w Borzyszkowach, w postaci *kalisko* z Zaborów (w lmn. nazwa trzęsawiska w Nakli), *řřkalsko* ‘ts.’ z Puzdrowa (wyraz dawny). Również wyraz podstawowy *kâl* występuje w tożsamym znaczeniu: 1. ‘błoto, szczególnie na drogach’ oraz 2. ‘muł w morzu, rzece, jeziorze lub stawie’. Warto zwrócić uwagę na rzeczownik *kalisko*, przytoczony w KartSGP z Wielkopolski i Kaszub południowych (Zaborze) zapisywany obocznie z *kalawa* w tym samym znaczeniu, znany również polszczyźnie dawnej (Stp, SPVI, por. też ESBań I 612 *kalisko* stp. ‘miejsce błotniste, w którym się zwykły świnie tarzać’, u Reja, Wujka, od *kał*).

W znaczeniu ‘kałuża’ *kalawa* została odnotowana w KartSGP w północnej Wielkopolsce w Szubińskim (Łankowiczki szub) i w Małopolsce południowo-zachodniej w Wadowickim, zob. *kalawa* ‘kałuża’ (s.v. *chalawa* ‘kałuża’) Głębowice wad za SKJ IV 22, tj. za słowniczkiem mowy pisarzowickiej opublikowanym przez Władysława Kosińskiego w 1885 r., w którym odnotował wyraz w postaci obocznej *chalawa* (Kosiński 22). Rzeczownik został poświadczony także z gwar Małopolski południowo-wschodniej w amatorskim słowniku Edwarda Szpytmy z 2008 roku *Tak mówiła dawna Markowa*, z okolic Łañcuta, por. *kalawa* ‘kałuża, stojąca woda wypełniająca nierówności na drodze, w przejściach, ścieżkach’ (Szpytma 14) i w artykule dotyczącym regionalizmów leksykalnych w języku Krosna i okolic w postaci obocznej *kalowa* ‘kałuża’ (Bielak, Sikora 2005: 13). Interesujących danych dostarcza *Atlas języka i kultury Wielkopolski*, tom IX Rybołówstwo. Wśród nazw kałuży po deszczu (mapa 762, s. 171-172) występują obok wielu innych form (*kał* i pochodne: np. *kałuża*, *kałuža*, *kaluga*, *kałęża*, *kałęża*, *kałężewa*, *kalicha*) jednokrotnie nazwy **kalawa** i **kalafa**. Pierwsza forma została odnotowana pod Wągrowcem, natomiast druga uznana za jej fonetyczną odmiankę – pod Kołem. Wyraz *kalawa*, jak podkreślają autorzy AJW, znany jest też w języku dolnołużyckim, zwłaszcza jako nazwa pól i osad (AJW IX, s. 172).

Z kolei *kalawa* ‘gnojówka’: *kalawa* || *gnojówka* poświadczona została w KartSGP tylko w Wielkopolsce zachodniej w Starym i Nowym Kramsku sulech (Sulechowskie)

za PFPozn. XIV 75. Podobnie *Mały atlas gwar polskich* przytacza rzeczownik *kalawa* jako synonim gnojówki też jedynie z Wielkopolski zachodniej z tego samego obszaru (MAGP V, m. 249). Wspomina o rzeczowniku *kalawa* używanym w tożsamym znaczeniu w Nowym Kramsku *Atlas języka i kultury Wielkopolski*, tom IX Rybołówstwo (AJW IX, s. 172).

3. Wariant *kolawa* w gwarach polskich

Forma **kolawa** jest znacznie rzadsza i słabiej udokumentowana w słownikach i atlasach gwarowych. Pojawia się w KartSGP tylko raz w znaczeniu ‘gnojówka’ bez cytatu z Żywiecczyny (Złotna żyw). Notują ją także autorzy słowników amatorskich z Żywiecczyny: Józef K. Nowak w *Słowniku gwary górali żywieckich: kolawa* ‘brudna woda, kałuża, rzadkie błoto’ (Nowak 143), Władysław Bułka w *Małym słowniku gwary góralskiej z Rycerki Górnej: kolawa* ‘gnojowica, nawóz’ i zdrobnienie *kolawka* (Bułka 80) oraz Jan Gąsiorek i Teresa Juraszek w *Słowniku gwary żywieckiej* jako wariant: **koltawa, kolawa** – bardzo zanieczyszczona woda, rzadkie błoto (SGŻ)⁶. Poświadcza tę postać jednokrotnie z gwary podhalańskiej Józef Kaś w *Ilustrowanym leksykonie gwary i kultury podhalańskiej* z Kościeliska: *kolawa* ‘kałuża błotna’ (ILGiKP IV 520) i Eugeniusz Pawłowski we wspomnianej monografii gwary podegrodzkiej w powiecie nowosądeckim *kolawa* ‘błoto’ (Pawłowski 1955: 201).

Etymologią omawianego rzeczownika zajął się Franciszek Sławski w swoim *Słowniku etymologicznym języka polskiego* w tomie drugim, wariantów fonetycznych *kalawa* i *kalafa* nie uwzględnił, prawdopodobnie nie dysponował wówczas takimi danymi, choć *kalafa* była odnotowana już na przełomie XIX i XX w. (por. SGPKarł II 291; Dobrzycki 48). W innych słownikach etymologicznych omówienia brak. Artykuł hasłowy przytaczam w całości za: SESław II 345, por.

kolawa ‘błoto, rzadkie błoto na drodze; bajoro’ dial. z pld. Małopolski (pisemnie od dra P. Galasa z pow. limanowskiego, jako nazwa terenowa także z pld. części pow. bocheńskiego; też u Pawłowskiego GP 201 ‘błoto’). W niewątpliwym związku z brus. dial. (Nosovič) *kol-avina* = *kol-uha*, *kol-užina*, *kol-uhvina* ‘wybój wyżłobiony kołami; w ten sposób powstała kałuża’, ros. dial. *kol-evina*, *kol-evka*, *kol-eina* ‘ts.’, smoleńskie *kalevina* ‘kałuża, błoto’ (z akaniem). Od **kolo* p. *kolo*, *kolej*. Budowa jak w stpol. *bloniawa* ‘równina, płaszczyna’, dial. *bielawa* ‘łąka błotna, błoto, pastwisko’ (p. Łoś GP II 20, Gaertner GWJP 249-50).

Jak widać, hipoteza etymologiczna F. Sławskiego wiążącego omawiane słowo z rzeczownikiem *koło* (< psł. **kolo*) sprowadza się do sugestii, iż to rzadkie błoto na drodze, bajoro powstaje w wyniku rozjechania namokłej drogi kołami przez przejeżdżające nią wozy. Etymolog zwraca baczną uwagę na strukturę wyrazu, przytaczając analogiczne formacje ze staropolszczyzny (*bloniawa*) i z gwar (*bielawa*). Wskazuje na związki z formami dialektalnymi białoruskimi i rosyjskimi, które wykazują jednak bliższe pokrewieństwo z ogólnopolskim wyrazem *koleina* niż z rzeczownikiem *kolawa* || *kalawa*.

⁶ Słownik ten znam z wersji internetowej, zob. w bibliografii skrót SGŻ.

Przykłady z rozszerzonej wersji słownika gwary Bugaja (pomnożone o dane jeszcze z kilku wsi okolicznych), przygotowywanej obecnie do publikacji, pokazują, że to *rzadkie błoto, maź* pojawia się nie tylko na drodze, ale w różnych innych miejscach, nie tylko jako wynik deszczu, rozjechania ziemi przez koła, ale także gnicia, psucia się ziemniaków, warzyw, owoców itp., podejścia gnojówką, deptania, grzebania przez ptactwo w rozmięklej, mokrej ziemi itd., por.⁷

KALAFa rzecz. ż. ‘rzadkie błoto, maź’, a. ‘zwłaszcza na drodze, grządkach po deszczu itp.’: *O, jenno kalafa na tym zimnocysku. Kalafa to sie tak godo, jak takie błoto sie robi.* Bug.BK; *Na grzondkak mi sie zrobiła jedno kalafa. Nie do sie nic tam teraz robić.* Bug.AJ; *Tako kalafa koło chołpy, ze trunno przejść.* Bug.ZJ; *Jak naleje, jak takie dysce, to nawet w zimniokak jest kalafa.* Bug.TM; *U nos to sie i kalafa i glajfa godało na takie błoto rzadkie, jak po dyscu sie nieroz robi na polu, na drodze, ale cyńści kalafa, ale glajfa tyz było.* Bug.HW; *Tu jest tako ziyemia ilowa, że jak poleje, to zawsze sie robi kalafa na grzondkach.* Bug.JJ; *Jak tako kalafa, to nie bedzie w polu nic robiło.* Sit.JK; *Dzieci, ino tam nie idźcie, bo tam tako kalafa, całe sie ubrudzicie.* Sit.WW; *Jak robili dróge, naspychali świży ziyimi, jak nalolo w to dyscu, zrobiła sie kalafa, b'o tak tom ziyemie rozmiysali kołami.* Roż.BP; *Po tyk dyscak to strasno kalafa na grzondkak, ani wejść.* Kwiat.CG; *Dzież ty po taki kalafie chodził, ze buty całe mos w błocie?* Szymb.AN; **b. ‘w stajni, na podwórzu po podejściu gnojówką’:** *Koło chołpy downi nieroz była kalafa, jak gnojówka nie mieścila sie pod dylami, to przy stajni sie robiła tako kalafa.* Bug.TM; *Kalafa koło stajni tako, trza bedzie cosik zrobić z tóm gnojówkom.* Sit.JK; *W stajni tako kalafa, trza wyrzucić gnój i zrobić porzondek.* Kwiat.CG; *Nieroz koło chołpy, jak podesła gnojówka, a jesce pololo, to była jenno kalafa.* Szymb.AN; **c. ‘w miejscu, gdzie są kaczki, kury wskutek ich grzebania w ziemi, deptania itp.’:** *Dzieci nieroz to tak lubióm deptać te ziyemie, jaz sie tako kalafa robi.* Bug.BK; *A u kur tyz tako kalafa, tak nagrzebały, ze jenno kalafa sie tam zrobiła.* Bug.SK; *Kacki tyz narobióm kalafy, takiego błota, taki kalafy nieroz strasnie narobióm, kury tyz narobióm kalafy, ale mni.* Sit.JK; **d. ‘w wyniku gnicia, zepsucia się czegoś’:** *U nos w piwnicy jenno kalafa sie zrobiła z zimnioków.* Bug.BK; *Ale kalafa sie zrobiła z tyk grzybów.* Bug.HW; *Te kupne ogórki to nie takie jak swoje. Polezały troche i zrobiła sie z nik kalafa.* Sit.JK.

Odnutowano też wariant fonetyczny *galafa* i czasownik pochodny *kalafować*, por.

GALAFa rzecz. ż. ‘rzadkie błoto, maź’: *Godali i glajfa i galafa, jak takie rzodkie błoto po dyscu sie zrobiło na dródze, na polu, na grzondkak, ze sie nawet wejść nie dało, bo taki cłowiek zaroz ukalony, ubłocony.* Rac.JR.

KALAFOWAĆ czas. ndk. ‘robić błoto, deptać nogami rozmiękłą ziemię’: *Nie kalafuj to nie róbb błota. Jak dzieci nieroz tak deptały wilgnóm ziyemie i błoto sie takie robiło, to tak godali: nie kalafuj.* Szymb.AN.

Wydaje się, że w świetle nowych danych dialektalnych, zwłaszcza o wiele liczniejszych niż *kolawa* wariantywnych form z *a*: *kalawa, chalawa, kalafa, galafa*, nie da się

⁷ Zastosowane skróty w materiałach przytoczonych ze słownika wskazują na informatorów pochodzących z następujących wsi: Bugaj – Bug.AJ, Bug.BK, Bug.HW, Bug.JJ, Bug.SK, Bug.TM, Bug.ZJ; Kwiatonowice – Kwiat.CG; Raclawice – Rac.JR; Rożnowice – Roż.BP; Sitnica – Sit.JK, Sit.WW; Szymbark – Szymb.AN.

utrzymać powyższej hipotezy F. Sławskiego. Skoro zdecydowanie dominuje postać *kalawa* || *kalafa*, a znaczenie omawianego rzeczownika jest szersze (*kalawa* || *kolawa* || *kalafa* to także ‘kałuża’, ‘staw’, ‘gnojówka’ ogólniej ‘brudna, stojąca woda’), widzieć tu należy związek z *kał* ‘błoto; muł; fusy; bagno, moczar’ (znaczenie staropolskie, do dziś zachowane w wielu gwarach), a zatem wyraz jest przejrzysty znaczeniowo i strukturalnie (sufiks *-awa*). Dodać należy, że wariant *kolawa* jest też dobrze umotywowany, por. np. paralelne kaszubskie *kālawa* z *ā* ścieśnionym. Zmiana *a > o* przed *l* może być rezultatem wpływu spółgłoski sonornej na barwę poprzedzającej ją samogłoski. Procesy tego typu są w gwarach powszechne. Pochodzenie wyrazów *kalawa* || *kalowa* || *kolawa* || *kalafa* || *galafa* od rdzenia *kal-* uprawdopodobniają też liczne gwarowe wyrazy pokrewne o tożsamych lub podobnych znaczeniach przywołane w niniejszym artykule.

Brak odpowiednich danych gwarowych zaciążył zatem na hipotezie F. Sławskiego dotyczącej etymologii wyrazu **kolawa**, według której wywodzi się on od wyrazu *koło*, możliwej, gdy dotyczyło to tylko błota na drodze – wyniku wyżłobienia kolein, w których zatrzymywała się woda deszczowa.

4. Dane onomastyczne – nazwy miejscowe i nazwiska typu *Kalawa, Kolawa*

F. Sławski w omówieniu etymologii rzeczownika *kolawa* powołał się na dane onomastyczne, przywołując nazwę przysiółka z powiatu bocheńskiego. Dziś materiał onomastyczny jest o wiele bogatszy, zwłaszcza antroponimiczny. Nazwy miejscowe typu *Kolawa, Kolawy* występują wyłącznie w południowej Małopolsce, podobnie jak apelatyw *kolawa*: *Kolawa* – 2 razy w powiecie bocheńskim (część wsi Tarnawa i Zbydniów), *Kolawy* – 3 razy w pow. myślenickim (część wsi Krzesławice) i w pow. proszowskim (część wsi Niegardów i część wsi Niegardów-Kolonia)⁸. Brak nazw miejscowych typu *Kalawa, Kalawy, Kalafa*. Z kolei wielotomowy słownik *Nazwy miejscowe Polski. Pochodzenie – Historia – Zmiany* oprac. pod red. Kazimierza Rymuta zawiera omówienie tylko toponimu *Kalawa*, por. *Kalawa*, wieś opustoszała włączona do Korzyczan i Marcinowic, 10 km na północny wschód od Żarnowca nad Pilicą. Pierwszy zapis pochodzi z 1349 r., przejściowo w lmn. (*Kolyawy* 1564). Nazwę wsi wywodzi od *kał* ‘brud’ i *kalić* ‘brudzić’ jako utworzoną od powyższego rdzenia sufiksem *-awa* (NMP IV 254). W świetle przywołanych w niniejszym artykule danych gwarowych, wydaje się, że najbardziej umotywowane jest pochodzenie wymienionych nazw od dialektizmów *kalawa, kolawa* ‘rzadkie błoto’; ‘kałuża’. Są to zatem typowe nazwy topograficzne nawiązujące do cech terenu mokrego, bagnistego, na którym dane wsie i części wsi (przysiółki) są położone. Hipotezę tę potwierdza również funkcjonowanie w toponimii dolnośląskiej wyrazu *kalawa* ‘kałuża, bajoro’ jako nazwy pól i osad (AJW IX, s. 172).

⁸ Za urzędowym wykazem nazw miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej z 2019 r. Zob. Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 17 października 2019 r. w sprawie wykazu urzędowych nazw miejscowości i ich części. Część 2, s. 839. <https://www.gov.pl/web/mswia/wykaz-urzedowych-nazw-miejscowosci-i-ich-czesci> (dostęp: 2.02.2024).

Nazwiska typu *Kalawa* i pochodne *Kalawski*, *Kalawska* w *Słowniku nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku* odnoszą się do 264 nosicieli: *Kalawa* – 32, *Kalawski* 123, *Kalawska* 109. W 2017 r. odnotowano antroponim *Kalawa* zaledwie 20 razy (woj. małopolskie – 11 razy, podkarpackie – 7 razy, mazowieckie – 2 razy). Oznacza to, że jest to nazwisko typowo południowomałopolskie. Z kolei nazwisko *Kolawa* i pochodne *Kolawski*, *Kolawska* zarejestrowane w tym samym słowniku odnoszą się do 235 nosicieli: *Kolawa* 232, *Kolawski* 1, *Kolawska* 2. Najwięcej mieszkańców z nazwiskiem *Kolawa* poświadczono w woj. małopolskim (pow. limanowski – 58, brzeski – 27, tarnowski – 24 i Kraków – 21; za: SNUP-XXI). W dziele Rymuta *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny nazwiska typu Kolawa, Kolawczyk, Kolawski* niesłusznie, jak wynika z dotychczasowego omówienia, łączy się z rdzeniem *kol-*, por. *koło*, *kolić*, *kolnąć* (SHE I 424-425). Nazwisko *Kalawa* (antroponimów *Kalawski*, *Kalawiński* brak) zostało umieszczone w artykule hasłowym *Kala*, które wiąże wszystkie zgromadzone w nim nazwiska z czasownikiem *kalać*, stp. *kalić* ‘brudzić, plamić, okrywać hańbą’ (SHE I 367).

Inaczej etymologię nazwiska *Kolawa* ujmują autorzy *Internetowego słownika nazwisk w Polsce* (zob. <https://nazwiska.ijp.pan.pl/haslo/show/name/KOLAWA>). Uznają je za nazwisko odimienne, pochodne od nazwy własnej, tj. nazwy osobowej, por. *Kolaw-a*, *Kolaw-a* od n.os. *Kolaw* (a ta od imienia *Mikołaj*, gr. *Nikolaus*). Jest to zatem – ich zdaniem – nazwisko derywowane z końcówką fleksyjną w funkcji formantu *Kolaw-a*. Liczebność nazwiska *Kolawa* nie jest duża – 205 osób, a ich rozmieszczenie geograficzne wskazuje głównie na Małopolskę południowo-zachodnią: w woj. małopolskim – 133 osoby, zwłaszcza w powiatach: limanowskim, krakowskim, brzeskim i tarnowskim.

Przedstawiona wyżej hipoteza etymologiczna jest – w świetle faktów dialektalnych przywołanych w niniejszym artykule – mało prawdopodobna. Po pierwsze, koncepcja ta nie bierze pod uwagę ani istnienia toponimów *Kolawa* (i *Kolawy*, *Kalawa*), ani apelatywów *kolawa* (i *kalawa*) tożsamy formalnie z analizowanym nazwiskiem. Po drugie, nie wyjaśnia charakterystycznej lokalizacji nazwiska. Tymczasem uderzająca jest zbieżność geografii nazwiska *Kolawa*, nazwy miejscowej *Kolawa* i apelatywu *kolawa*. Są to właśnie tereny południowo-zachodniej Małopolskiej. Po trzecie, hipoteza ta nie objaśnia przekonująco zmian fonetycznych (*l > l*), które zaszły w nazwisku *Kolawa*. Po czwarte, słabością tej koncepcji jest wywodzenie nazwiska *Kolawa* od podstawy właściwie prawie nieznannej, wyjątkowo tylko zaświadczonej w polskiej antroponimii. Nazwy osobowa *Kolaw* została bowiem odnotowana jako równa n. os. *Kolaj*, ale ze znakiem zapytania, w *Słowniku etymologiczno-motywacyjnym staropolskich nazw osobowych*, w tomie 2. *Nazwy pochodzenia chrześcijańskiego* (SESNO II, s. 94). Jest to jednak lekcja niepewna, tym bardziej, że brak nazwiska *Kolaw*, *Kolawa* w ISNP, SNUP-XXI, SHE. W tomie II *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku* także brak nazwisk *Kolaw*, *Kolawa*, *Kolawa*, odnotowano natomiast raz nazwisko *Kolaw* w 1570 r. z Pomorza (AP II 270), a zatem z zupełnie innego regionu niż współczesne nazwiska *Kolawa*, *Kalawa*, które grupują się w Małopolsce południowo-zachodniej. Pojedyncze poświadczenia mają w tym opracowaniu nazwiska *Kalawski* 1699, XVIII, Śl (AP II 230), *Kalowczyk* 1542, Wp; *Kalowczykowa* 1567, Wp; *Kalowczykówna* 1571, Wp (AP II 231). Nie zarejestrowano żadnego z wymienionych nazwisk w SSNP, tj. w *Słowniku najstarszych nazwisk polskich. Pochodzenie językowe (XII-XV)*.

Przytoczone wyżej fakty skłaniają do innego spojrzenia na etymologię i motywację danego antroponimu. Nazwisko *Kolawa* może mieć zatem motywację dwojaką: może pochodzić od nazw miejscowych *Kolawa*, *Kolawy* występujących na południowym zachodzie Małopolski (por. wyżej) lub może wywodzić się bezpośrednio od apelatywu *kolawa* ‘rzadkie błoto, maź’, ‘kałuża’, ‘staw’. W pierwszym przypadku mamy zatem do czynienia z nazwiskiem odmiejscowym, równym nazwie miejscowości, przeniesionym z jednej kategorii nazw własnych do innej; w drugim – z nazwiskiem odapelatywnym, wynikiem onimizacji, przeniesienia z płaszczyzny apelatywnej do sfery propriatnej. Obie koncepcje sprowadzają się do zakwalifikowania antroponimu *Kolawa* jako nazwiska translokacyjnego (sekundarnego) (Kaleta 1983). Dotyczy to również antroponimu *Kalawa*. Wydaje się, że ta druga hipoteza jest bardziej prawdopodobna, gdyż nazwiska odapelatywne, nawiązujące do topografii, do cech terenu, stanowią jeden z rozpowszechnionych typów nazwisk. Niezależnie od przyjętej koncepcji struktura nazwiska jest tożsama, jest to nazwisko niederywowane. Warto przytoczyć tu najstarsze nazwiska oparte na tym samym rdzeniu *kal-*, np. *Kalny* <mętny, nieczysty (o wodzie)’ (SNNP 62-63) czy współczesne, np. *Kaleń* <od kaleń ‘błoto’, *Kaluga* <gw. *kaługa*, *kaluga* ‘kałuża’, *Kaluż*, *Kaluża*, *Kalużak* itp. (por. SHE I 367, 370 i dane w ISNP). Interesujące dane w ISNP dotyczą zwłaszcza nazwisk *Kaluga* i *Kaluża* semantycznie i formalnie paralelnych do nazwiska *Kolawa*. Antroponim *Kaluża* (8234 nosicieli) to wg ISNP nazwisko motywowane wyrazem pospolitym *kałuża* ‘błoto, także większy zbiornik wodny, staw, sadzawka’ SSTp, SPXVI i co ciekawe – mające także południowopolską geografę (głównie Małopolska i Śląsk). Z kolei antroponim *Kaluga* (201 osób) ma dwie prawdopodobne etymologie: 1) od wyrazu pospolitego (gw. *kaługa* ‘kałuża’), 2) od nazwy własnej (może *Kaluga* od nazw miejscowych *Kaluga*, *Kaluha*, wsie w dawnym pow. słuckim i ihumeńskim na Polesiu; por. także miasto Kaluga w Rosji).

Najnowsze dane dotyczące przywołanych nazwisk pochodzą z portalu polskie.nazwiska.pl⁹ z początku 2023 r., ale dane o ich lokalizacji są nieco starsze (z 2017 r.). Według nich liczebność i rozmieszczenie badanych nazwisk były następujące: *Kalawa* – 23 osoby, w tym 20 z woj. małopolskiego i podkarpackiego; *Kalafa* – 4 osoby, tylko w woj. wielkopolskim, *Kolawa* – 213 osób, w tym 124 w woj. małopolskim.

5. Podsumowanie

Podsumowując, omówione w artykule warianty *kalawa* || *kalowa* || *kolawa* || *chalawa* || *kalafa* || *galafa* mają swoją postać podstawową *kalawa*. To przejrzysta formacja słowotwórcza utworzona sufiksem *-awa* od rdzenia *kal-* (<psł. *kaľь*, por. stp., dziś dial. *kaľ* ‘błoto, muł, fusy; bagno, moczar’, nwpol. w znaczeniu zawężonym ‘odchody ludzkie albo zwierzęce’; stp. *kalić* ‘walać błotem, brudzić, płamić; kalać, zniesławiać, hańbić’). Podobne formacje najczęściej są archaiczne lub dialektalne, nigdy nie były popularne w dziejach polszczyzny¹⁰, por. stp. *bloniawa* ‘równina, płaszczyna’, dial.

⁹ Dostęp: 2.09.2024.

¹⁰ W dobie staropolskiej klasa formacji z sufiksem *-awa* była nieliczna. Przytacza się zaledwie 5 rzeczowników, w tym wymienioną bloniawę, por. także *łəkawa*, *pępawa* / *papawa*, *dzierżawa*, *słunawa* (Kleszczowa 1996: 277).

bielawa ‘łąka błotna, błoto, pastwisko’ (za SESław), dial. *halawa* ‘zatoka jeziora lub stawu; mokradło’ (za SJPD); dial. *trzęsiawa* ‘trzęsawisko, bagno’ (za KartSGP) i częściej dial. *trzęsawa* ‘ts.’ (za MSGP). Jest to zatem wyraz rodzimy, dialektyzm, który poświadcza rdzeń prasłowiański, stanowiąc element prasłowiańskiego dziedzictwa leksykalnego w polszczyźnie. Być może jest to derywat jeszcze prasłowiański (lub raczej zachodniosłowiański), skoro istnieje tożsama formacja w języku dolnołużyckim. Należałoby zbadać pod tym względem inne języki słowiańskie. Spośród wymienionych form obocznych najbardziej rozpowszechnione są trzy: *kalawa* || *kolawa* || *kalafa*. Pozostałe mają jednostkowe (*chalawa*, *kalowa*) lub bardzo rzadkie (*galafa*) poświadczenia. Obszerną dokumentację ma natomiast homonim *kalafa* ‘pysk, morda’, pej. ‘twarz’, ‘usta’, ‘nos’.

Ten właśnie rzeczownik ekspresywny *kalafa* to nowsze zapożyczenie formalnosemantyczne, mające źródło w dial. niem. *Kahlaffe*, podobnie jak i kurpiowskie *kalafa* ‘tępy, nieokrzesany, prymitywny człowiek’. Pierwotny dialektyzm wielkopolski to wyraz ekspansywny, który rozszerzył zasięg użycia na inne odmiany języka, wchodząc także do polszczyzny potocznej (choć raczej ciągle jest ograniczony terytorialnie). Mamy zatem do czynienia z homonimem: germanizmem *kalafa* nacechowanym pejoratywnie ‘twarz, pysk, morda itd.’ i rodzimą formacją słowotwórczą *kalafa* (< *kalawa*) występującą w bliskich sobie znaczeniach ‘rzadkie błoto, maź’, ‘kałuża po deszczu’.

Postać *kalafa* niewątpliwie jest wariantem fonetycznym *kalawy*. Zmianę w > f, i to zmianę stosunkowo dawną, bo poświadczoną już pod koniec XIX wieku w okolicach Ropczyc, na skutek której zatarta została budowa słowotwórcza (tj. rzeczownik stracił przejrzystość słowotwórczą, nie widać bowiem sufiksu *-awa*), łatwo można objaśnić zachodzącymi w gwarach procesami fonetycznymi: różnego typu udźwięcznieniami i ubezdźwięcznieniami (podobnie i *galafa* wskutek udźwięcznienia *k > g*). Mogła temu procesowi sprzyjać mała produktywność sufiksu *-awa*, czyli mała liczba formacji nim utworzonych. Proces ten zaszedł również w wyrazie gwarowym *kalafa* ‘kałuża’ poświadczonym jednokrotnie z Wielkopolski wschodniej – spod Koła (tu brak danych chronologicznych). Raczej nie miał wpływu na tę modyfikację formalną jego homonim *kalafa* ekspr. ‘twarz, pysk’, przynajmniej w Małopolsce południowej.

Zasięg wyrazu w postaci *kalafa* ‘rzadkie błoto, maź’ można ustalić na podstawie obecnych poświadczeń w czterech słownikach na obszar południowomałopolski od Ropczyc przez okolice Biecza, Gorlic (Bugaj, Kwiatonowice, Sitnica, Rożnowice, Racławice, Szymbark) i Tarnowa (Szynwałd) po Krzęcin na południu pow. krakowskiego (gmina Skawina). Obejmuje zatem głównie pas Pogórza (w nomenklaturze Stanisława Urbańczyka). Z kolei *kalafa* ‘kałuża’ ma wyjątkowo jedno poświadczenie z Wielkopolski wschodniej spod Koła.

Najszerzy zasięg terytorialny ma forma podstawowa *kalawa*, występująca w kilku znaczeniach powiązanych ze sobą ‘rzadkie błoto, maź’, ‘kałuża’, ‘staw (najczęściej płytki i grząski)’, ‘gnojówka’ w Małopolsce południowej, w różnych stronach Wielkopolski (głównie zachodniej i północnej) oraz na Kaszubach. Oboczna postać *kalowa* pojawia się wyjątkowo (okolice Krosna) i może być raczej wynikiem analogii do formacji na *-owa* niż zmian fonetycznych (też możliwych). Oba te procesy mogły się zresztą na siebie nakładać.

Wariant *kolawa*, czyli zmianę $a > o$, również łatwo objaśnić procesami zmiany barwy samogłosek przed spółgłoskami sonornymi (w tym wypadku *l*). O tym, że ściśnienie w tej pozycji zachodziło, świadczy kasz. *kālawa*. Postać oboczna *kolawa* jest typowa głównie dla Małopolski południowo-zachodniej, tj. dla Sądeckczyzny (gwara Lachów sądeckich), Podhala i Żywiecczyzny.

Warianty *kalawa* || *kolawa* || *kalafa* i sporadyczne *kalowa* || *chalawa* || *galafa* wiążą się zatem z wyrazami pokrewnymi o tym samym rdzeniu jak przytoczone wyżej *kalisko*, kurpiowskie *kaleń* a. *kalno* ‘błotniste jeziorko lub duży staw naturalny; także rozległe bagno torfowiskowe lub błota nadrzeczne przekształcające się w sezonowe rozlewiska’ (SPK I 192) czy mazowieckie i północnomałopolskie *kaleń* ‘kałuża’ Mp pn, Maz (MSGP 94), sporadycznie też zachodniomazurskie (SGOWM IV 123), a także z przymiotnikiem *kalny* ‘brudny, mętny (głównie o wodzie)’ charakterystycznym dla gwar Śląska i południowo-zachodniej Małopolski (zob. MSGP 94 – Śl, Mp pd-zach), także Kaszub (SGK II 122).

Omówione formacje wariantywne zostały przeniesione z płaszczyzny apelatywnej do proprialnejszej i funkcjonują jako nazwy własne – rzadko jako toponimy, nieco częściej natomiast jako antroponimy. Niektóre z tych onimów zaświadczone już w XIV wieku (por. toponim *Kalawa*) potwierdzają dawność apelatywu *kalawa* (i jego wariantów), który jednak nie został odnotowany ani w słownikach historycznych (z wyjątkiem SW, w którym uznano go za dialektyzm), ani w słownikach polszczyzny historycznej.

Konflikt interesów: Autorka deklaruje brak konfliktu interesów.

Wkład autorów: Autorka przyjmuje na siebie wyłączną odpowiedzialność z tytułu: przygotowania koncepcji badawczej dzieła i sposobu jego przedstawienia (opracowania metodyki), zebrania i analizy danych, interpretacji wniosków, a także zredagowania wersji ostatecznej rękopisu.

Wykaz skrótów

dial.	– dialektalne
ekspr.	– ekspresywne
gr.	– greckie
gw.	– gwarowe
lmn.	– liczba mnoga
Mp pd	– Małopolska południowa
Mp pd-zach	– Małopolska południowo-zachodnia
n.os.	– nazwa osobowa
niem.	– niemieckie
obelż.	– obelżywe
pej.	– pejoratywne
pogard.	– pogardliwe
psł.	– prasłowiańskie
stp.	– staropolskie
Śl	– Śląsk
Wp	– Wielkopolska

Bibliografia

Skróty bibliograficzne (słowników, atlasów i innych opracowań)

- AJW – Sobierajski Z. (red.), 1966, *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. IX: *Rybołówstwo* (cz. 1: Mapy 702-763, cz. 2: Wykazy i komentarze do map 702-763), Poznań.
- AP – Cieślíkowa A. (red.) przy współpracy K. Skowronek, 2009, *Antroponimia Polski od XVI do końca XVIII wieku*, t. II: *H – Mq*, Kraków.
- Bułka – Bułka W., 2009, *Słownik gwary góralskiej z Rycerki Górnej*, Bielsko-Biała.
- Dobrzyck – Dobrzycki S., 1898, *O mowie ludowej we wsi Krzęcinie*, Kraków.
- ESBań – Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1: *A – K*, Warszawa.
- ILGiKP – Kąś J., 2017-2018, *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej*, t. IV: *Gu – Kol*, Kraków; t. V: *Kol – Mad*, Nowy Sącz; t. VIII: *Par – Pou*, Nowy Sącz.
- ISNP – *Internetowy słownik nazwisk w Polsce*, <https://nazwiska.ijp.pan.pl> (dostęp: 6.09.2024).
- KarłSWO – Karłowicz J., 1894-1905, *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim*, t. I-III, Kraków.
- KartSGP – Kartoteka Słownika gwar polskich PAN, dostępna online: <https://rcin.org.pl/dlibra/metadatasearch?action=AdvancedSearchAction&type=-3&val1=another-title:%22Kartoteka+SGP%22> (dostęp 30.07.2023)
- Kosiński – Kosiński W., 1885, *Niektóre właściwości mowy pisarzowickiej*. Osobne odbicie z IV tomu Sprawozdań Komisji Językowej Akad. Umiej., Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- L – Linde S.B., 1855, *Słownik języka polskiego*, t. II: *G – L*, wyd. II popr. i pomn., Lwów (reprint – Warszawa 1994).
- Magiera – Magiera J., 1912, *Gwara sulkowicka*, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. V, słownik: s. 338-362.
- MAGP – *Mały atlas gwar polskich*, t. V (mapy 201-250), opr. pod kier. M. Karasia, Wrocław–Kraków 1962.
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego, <https://nkjp.pl/> (dostęp: 2.09.2024).
- NMP – Rymut K. (red.), 2001, *Nazwy miejscowe Polski. Pochodzenie – Historia – Zmiany*, t. IV: *J – Kn*, Kraków.
- Nowak – Nowak J. K., 2012, *Słownik gwary górali żywieckich*, Żywiec–Grójec–Warszawa.
- SEBor – Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- SEPPFał – Fałowski A., 2023, *Słownik etymologiczny polszczyzny potocznej PWN*, Warszawa.
- SESław – Sławski F., 1958-1965, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. II: *K – Kot*, Kraków.
- SESNO – Cieślíkowa A., Malec M., Rymut K. (red.), *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 2. *Nazwy osobowe pochodzenia chrześcijańskiego*, opr. M. Malec, Kraków 1995.
- SGK – Sychta B., 1968, *Słownik gwar kaszubskich*, t. II: *H – L*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SGM – Wronicz J. (red.), 2018, *Słownik gwar małopolskich*, t. I: *A – Ó*, wyd. 2, Kraków.
- SGMP – Gruchmanowa M., Walczak B. (red.), 1997, *Słownik gwary miejskiej Poznania*, Warszawa–Poznań.

- SGOWM – Stamirowska Z., Perzowa H. (red.), 1993, *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, t. III: *H – K*, Warszawa–Kraków.
- SGPKarł – Karłowicz J., 1901, *Słownik gwar polskich*, t. II: *F – K*, Kraków.
- SGPPAN – *Słownik gwar polskich*, opr. przez Pracownię Dialektologii Polskiej IJP PAN w Krakowie, t. VIII. Z. 1 (24), pod kier. J. Okoniowej, Kraków 2011.
- SGSz – Zięba P., Podraza S., Mądel A., Duda M., 2020, *Słownik gwary Szywnaldu*, Szywnałd.
- SGŚWyd – Wyderka B. (red.), 2015-2016, *Słownik gwar śląskich*, t. XIV: *K – KLACZ*, t. XV: *KLACZA – KRAWATKA*, Opole.
- SGŻ – Gąsiorek J., Juraszek T., 2011, *Słownik gwary żywieckiej*, Żywiec (wersja internetowa: <https://docer.pl/doc/xve0ee1> (dostęp: 2.12.2001)).
- SHE – Rymut K., 1999, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I: *A – K*, Kraków.
- SJPD – Doroszewski W. (red.), 1964, *Słownik języka polskiego*, t. III: *H – K*, Warszawa.
- SNNP – Kowalik-Kaleta Z., Dacewicz L., Raszewska-Żurek B., 2007, *Słownik najstarszych nazwisk polskich. Pochodzenie językowe (XII-XV wiek)*, t. I, Warszawa.
- SNUP-XXI – *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku*, opr. K. Rymut, Kraków 2003 (wersja cyfrowa na płycie).
- SPK – Niksa W., 2018, *Słownik polszczyzny kurpiowskiej*, t. I: *A – O*, Ostrołęka, Wykrot.
- SPP – Czeszewski M., 2006, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa.
- SPXVI – Mayenowa M. R. (red.), 1976, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. X: *K – Korzyść*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- SW – Karłowicz J., Kryński A. A., Niedźwiedzki W., 1902, *Słownik języka polskiego*, t. II: *H – M*, Warszawa.
- SWil – Zdanowicz A. i in., 1861, *Słownik języka polskiego* wyd. staraniem M. Orgelbranda, t. I: *A – O*, Wilno.
- Szpytma – Szpytma E., 2008, *Tak mówiła dawna Markowa*, Kraków.
- USJP – Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. II: *H – N*, Warszawa.
- WSJP PAN – Żmigrodzki P. (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <https://wsjp.pl> (dostęp: 12.07.2024).

Cytowana literatura

- Bielak M., Sikora K., 2005, *O regionalizmach leksykalnych w języku Krosna i okolic*, w: K. Sikora, J. Kołakowska-Lis (red.), *Literatura – Język – Region. Prace Naukowo-dydaktyczne PWSZ w Krośnie*, z. 17, Krosno, s. 7-28.
- Karaś H., 2011, *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- Karaś H., 2020, *Gwara Bugaja na Pogórze (gm. Biecz, pow. Gorlice)*, Warszawa.
- Karaś H. (red.), 2010, *Dialekty i gwary polskie. Compendium internetowe*, www.dialektologia.uw.edu.pl.
- Kleszczowa K. (red.), 1996, *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, Katowice.
- Kowalik-Kaleta Z., 1983, *Strukturalistyczna a strukturalna klasyfikacja nazwisk*, „Polonica” IX, s. 231-254.
- Pawłowski E., 1955, *Gwara podegrodzka*, Wrocław–Kraków.
- Udziela S., 1886, *Materyjały etnograficzne z miasta Ropczyc i okolicy*, Kraków.